

ДРЖАВНО-ПРАВНА ТРАДИЦИЈА

УДК 340.152:34(497.11+4-672EU)

Српска политичка мисао
број 1/2014.
год. 21. vol. 43.
стр. 55-72.

Оригинални
научни рад

Жика Бујуклић

Правни факултет у Београду

РИМСКА ДРЖАВНО-ПРАВНА ТРАДИЦИЈА У КОНТЕКСТУ ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА СРБИЈЕ

Сажетак

На основу правно-историјске и политиколошке анализе развоја модерне Србије, аутор испитује утицај својинске структуре, официјелних идеолошких концепата и нормативних решења на реципирање римске правне традиције код нас. Указујући на бројне парадоксе у односу према овој научној дисциплини од Другог светског рата до данас, он долази до закључка да у процесима европских интеграција, римско правно наслеђе није баласт, већ неизбежан услов за успешно укључивање Србије у тај глобални цивилизацијски пројекат. Аутор истиче да су правни и политички концепти античког Рима непосредно утемељени у идеји обједињавања европских држава у Унију. Укидањем граница, обезбеђивањем јединственог економског простора, увођењем истоветне валуте, доминацијом само једне војне структуре, као и посредним наметањем енглеског језика као есперанта свих Европљана, обједињена је обимна територија која је у тој мери била интегрисана управо у Римском царству. Аутор закључује да је насилним распадом Југославије учињен ретроградни процес, којим је (попут про-

цеса средњовековне феудализације) уситњена јединствена територија, распарчане економије и оснажени етнички антагонизми. У том дегенеративном процесу и Србија је скренула са европског пута, којим је већ пошла по ослобођењу од Отоманске власти. Аутор сматра да у тежњи ка европским интеграцијама Србија може успети само ако њена интелектуална, а поготово владајућа елита има као узор већ раније пређени пут. Прожимање културних утицаја у Србији било је увек далеко снажније када је она била економски јака и када је имала духовну елиту која је могла да те процесе препозна и прихвати.

Кључне речи: Римско правно наслеђе, Српска држава, Европска унија, процес европских интеграција

1. После ослобођења од фашистичке окупације и успостављања револуционарне комунистичке власти, у Југославији настају крупне промене у целом друштву па и у области образовања.¹⁾ Оно се морало подвргнути новопрокламованим идеолошким постулатима, заснованим на марксистичком учењу. Основицу те нове идеолошке доктрине представљала је тежња ка потпуном потискивању приватне својине и њеном замењивању државном својином, која ће бити утолико јача уколико је снажнија и сама комунистичка држава. Међутим, после раскида са Стаљином, започиње изградња другачијег теоретског концепта заснованог на идеји о одумирању државе, чије прерогативе власти преузима „радни човек“, који своје непосредне интересе остварује кроз тзв. „радничко самоуправљање“. Отуда је произишао и својински концепт *sui generis*, који је прокламован као најпрогресивнији у људској историји и назван *друштвена својина*. Он је почивао на догми о увођењу новог, специфичног облика присвајања материјалних добара у процесу друштвене производње, над којима убудуће неће постојати титулар – било у виду појединаца (као у капитализму) било државе (као у комунизму совјетског типа) – већ ће ова квазисвојина бити истовремено „свачија и ничија“.²⁾ Очигледно је да ова утопистичка визија није имала ничег заједничког са својинским категоријама

1) О тим процесима на Београдском Универзитету, а посебно на Правном факултету у Београду вид. Татић, Душан и Ускоковић, Ђорђе (уредници): *Универзитет у Београду 1838-1988*, Савремена администрација, Београд, 1988; Јовановић, Миодраг и Тркуља, Јовица (уредници): *Сто шездесет пет година Правног факултета универзитета у Београду (1841-2006)*, Правни факултет, 2006.

2) Такав идеолошки концепт налази се у Уставу из 1963. године, по коме је друштвена својина припадала неодређеном власнику односно друштву у целини. Према овом највишем нормативном акту, рад је у начелу једини основ управљања и располагања друштвеним средствима, тако да је радна организација једини носилац права у погледу средстава у друштвеној својини и та права се њој не могу ограничити нити одузети,

usus, fructus и *abusus* а још мање са учењем да својина представља „потпуну власт над стварима“ (*plena in re potestas*). То ће довести у питање опстанак многих цивилистичких правних дисциплина, а поготово Римског права. Сматрало се, наиме, да класични својински концепт на коме почива овај предмет негативно утиче на образовање младог кадра, због чега они не могу исправно да схвате новоуспостављени идеолошки модел „друштвене својине“. У таквим околностима био је прави подвиг очувати предмет који се директно косио са владајућом идеологијом, али се у томе ипак успело.³⁾

2. На тај начин омогућено је да се кроз наставни процес оствари *доктринарна рецепција* римских правних концепата и тиме створе неопходни предуслови за њихову примену и у нормативној сфери.⁴⁾ Међутим, идеолошке баријере су дуго онемогућавале да они постану доминантни и кроз законодавну праксу (*нормативна рецепција*). Чак су и неки од најугледнијих правних стручњака (следећи партијску припадност а не научничку објективност), тврдили да ће даљи развој социјалистичког друштва нужно водити слабљењу и постепеном „одумирању“ приватне својине. За разлику од држава које су припадале Источном блоку – где су одлучне реформе својинских односа започете тек после рушења Берлинског зида и где се животни стандард видније почео да побољша-

осим ако то захтева општи интерес утврђен савезним законом и у поступку прописаним тим законом (в. Основна начела).

- 3) Велика заслуга за то припада професору Драгомиру Стојчевићу који је својом стручношћу и ауторитетом успео да се избори да предмет не буде укинут. У томе му је свакако помогла и чињеница да је и сам прихватио владајући дијалектичко-материјалистички метод у својим научним анализама античке правне историје. Међутим, његово усавршавање у Италији утицало је да многи његови ставови буду далеко ближи учењу славног Франческа Де Мартина и других следбеника његове „напуљске романистичке школе“, него учењу присталица крутог марксистичког метода стаљинистичког типа, који је тада доминирао у свим источноевропским земљама. На тај начин не само да је римско право преживело, већ се слободно може рећи да је професор Стојчевић са својим сарадницима створио „београдску романистичку школу“, кроз коју су прошле десетине хиљада студената, али и оформљени професорски кадар из ове области на скоро свим правним факултетима бивше Југославије. Његов уџбеник *Римско приватно право* доживео је двадесетак издања и скоро четири деценије био једини приручник те врсте у Србији, постајући касније методолошки узор за уџбенике других аутора из те области.
- 4) Прелиминарне резултате истраживања процеса доктринарне рецепције римске правне баштине у нововековној Србији аутор је излагао на Правном факултету Универзитета „La Sapienza“ у Риму: *Lo studio del diritto romano alla Facoltà di giurisprudenza di Belgrado dalla fondazione al momento attuale* (VII Colloquio dei romanisti dell'Europa centro-Orientale e d'Italia, Roma, 1998), на округлом столу у организацији Карловог универзитета у Прагу: *Serbia as a Society in Transition and the Reception of the Roman Law Tradition* (The Roman Law Tradition in Societies in Transition, Praha, 2003), потом на семинару у Бечу (у организацији Max-Planck Institut für europäische Rechtsgeschichte-Frankfurt am Main, Wien, 2010): *Doctrinal Reception of European (Roman) Law Tradition in Post-Ottoman Serbia*, као и на међународном конгресу романиста: 66th Conference of the Société Internationale 'Fernand de Visscher' pour l'Histoire des Droits de l'Antiquité (*SIHDA*), одржаном у Оксфорду 2012. године.

ва тек са отварањем према Западу – у бившој Југославији (па и Србији) ситуација је била сасвим обрнута. Нису постојала било каква ограничења за излазак из земље, што је омогућило не само слободу кретања, већ и стотинама хиљада људи одлазак на привремен рад у иностранство, где су могли непосредно да стичу искуства о западној цивилизацији, радну дисциплину, али и замашна материјална средства у виду уштеђевине. Са тим капиталом они су се углавном враћали у свој крај и започињали послове у којима су приватна иницијатива и умешност доносили добар профит. Социјалистичка држава је то толерисала, али је и високим порезима вешто спречавала да се појединци исувише обогате и да приватна својина постане узор, већ је то био само „негативан „рудимент прошлости“. То је важило како за индустријску производњу, тако и за улагања у земљорадњу. Чак је и страном капиталу формално било дозвољено да учествује (до износа од 49%) у појединим јавним инвестицијама. Крупни индустријски и аграрни објекти били су у друштвеној својини (а не у државној, као у СССР-у и другим источноевропским земљама) и остваривали су на први поглед завидан ниво продуктивности. Мада је практично био далеко нижи него што је то објективно било могуће, огромна улагања из државних фондова прикривала су њихову немоћ да због своје недовољне продуктивности реално конкуришу са својим производима на светском тржишту. Бројним државним дотацијама поспешиван је извоз, и истовремено високим царинама спутаван увоз квалитетнијих и јефтинијих производа.

Намеће се логично питање: где су проналажена средства за толику интервенцију државе у привредне токове? Објашњење је у политичкој позицији коју је од раскида са Стаљином имала Титова Југославија. У балансу између Истока и Запада, она је обилато користила јефтине сировине првих (нафта, гас, руде итд.), док је од других добијала позамашне зајмове, којима је плаћана цена њене неутралности у односу на Источни блок. Као тзв. несврстана земља, Југославија је лако продирала на захвална тржишта Трећег света, на која често ни једни ни други нису имали приступа. Све је то омогућило просечном грађану да (и поред енормног богаћења политичке олигархије, тзв. „црвене буржоазије“) живи на релативно завидном економском нивоу, далеко вишем него било где на Истоку. Уз то, југословенска варијанта пута у комунизам није наметнута нити брањена совјетским тенковима, већ је представљала, како се тврдило, слободно опредељење југословенских народа. За официјелне идеологе и апологете друштвене својине, наведене чињенице су биле најбољи аргумент оправданости оваквог пута у „бољу будућност“. Њима су ефикасно гушени сви започети пројек-

ти тзв. “реформисања” или “модернизације” југословенског друштва, који су помпезно најављивани на партијским конгресима, да би се потом убрзо неславно окончаваали, чим би дали неке опипљиве резултате у области либерализације привредних односа.

Последице ових противречних процеса огледале су се и у идеолошком односу на својинску структуру друштва, па и у њеном нормативном регулисању кроз законе и сам Устав. Одијум према приватној својини задржао се веома дуго, па ће тек Уставом Савезне Републике Југославије из 1992. године бити зајемчена „својина“ (чл. 69), односно равноправност различитих њених облика: приватне, друштвене, државне и задружне, што касније преузима и Устав Републике Србије (чл. 56).⁵⁾ Уставним одредбама је такође одређено да се право својине може ограничити само под условима одређеним законом, што значи, да промена облика власништва и ограничење права својине може се вршити на изричито предвиђен начин, утврђен највишим правним актом после Устава, односно законом. Према томе, сви облици својине су равноправни и титулари својине остварују све елементе својине *ius utendi, fruendi, abutendi* - уколико у томе нису законски ограничени.

3. Међутим, тек ће политичким променама у Србији октобра 2000. године, бити коначно отворена Пандорина кутија са захтевима за истинским друштвеним реформама, које подразумевају првенствено економску, али и нормативну сферу. Категорије као што су *правна држава, цивилно друштво, транзиција, демократизација, (ре)приватизација* и други постају неизоставни део свакодневног политичког вокабулара. Било је логично очекивати да ће друштвена, економска и правна транзиција у овој средини проћи без већих отпора, и то из више разлога: јер је достигнути степен демократизације био релативно висок, јер је приватна својина (иако званично потискивана) била стално присутна, јер су елементи капиталистичког начина производње све време постојали упоредо са „друштвеним сектором“, јер је римски концепт својине (*plena in re potestas*) имао бројне поборнике, и коначно, јер је у Уставу он имао равноправни третман са друштвеном својином.

Међутим, парадоксално је да су управо у таквој средини искрсле снажне препреке за потпуну афирмацију приватне својине. Оне се налазе првенствено у јавном мњењу. Наиме, просечни грађанин тешко се мирио са чињеницом да је изгубио оно што је већ имао у време тог „омраженог комунистичког система“: пристојан живот, обезбеђено радно место, бесплатно школовање и лечење, пензионо осигурање, могућност да слободно путује и да се као грађанин те државе у иностранству не стиди што је „Југословен“.

5) *Службени гласник РС*, бр. 98/2006.

По избијању грађанског рата изненада се све изменило: економија је преко ноћи уништена, хиперинфлација достигла историјски незабележене размере, банке су остале без новца, девизна штедња грађана блокирана; градови остали без струје, грејања, нафте, а дуги редови пред опустошеним продавницама и црно тржиште на улицама постали уобичајени начин живота; ишчезла је социјална сигурност, а друштво је дубоко криминализовано.

За разлику од совјетског и чехословачког примера, Југославија се распала у крви, фактички је изгубљен део српске државне територије (Косово и Метохија), а у Србију је пребегло скоро милион избеглица из свих бивших република. У таквим околностима се просечном грађанину Србије пут ка Европи чинио као пут у потпуну неизвесност, у којој он и не види јасну перспективу за бољи живот. С једне стране је сурова реалност, а са друге стране обећања политичара да је то неопходна фаза жртвовања како би се достигли стандарди које Европа и развијени свет постављају. Што је још парадоксалније, те вредности прокламује нова демократска власт која економску и политичку судбину земље везује управо за оне државе које су, желећи да спрече тзв. „хуманитарну катастрофу“ на једном делу Србије, предузеле тромесечно бомбардовање „леgitимних циљева“, уз то без мандата УН и кршећи статут НАТО-а као одбрамбене организације.

У оваквој ситуацији, када је због дугогодишњег грађанског рата, бомбардовања и економских санкција међународне заједнице, српска привреда скоро потпуно девастирана, постало је немогуће аргументовано промовисати идеје о реформи, транзици, демократизацији и сл. Поготово када приватизација индустријских и других објеката у друштвеној својини оставља свакодневно на улици и оно мало радника који су имали посао (пored већ око 1,5 милиона незапослених). При том се појављују и власници чија је имовина национализована после Другог светског рата и који такође полажу својинска права према објектима који се приватизују. Отуда произилази један парадокс везан за приватизацију *друштвене* својине: за разлику од *државне* својине у етатизованим источноевропским системима, она нема јасно дефинисаног титулара, што одбија потенцијалне стратешке инвеститоре из иностранства, јер они не желеле да преузму огроман ризик улажења у нерашчишћене, хибридне, исувише флуидне квазисвојинске односе. Осим тога, за *status quo* се боре и моћне неформалне групе које поседују замашну имовину, стечену углавном током грађанског рата (тзв. ратни профитери), који своја средства полуилегално пласирају изван земље (под окриљем „економске либерализације“), како би избегли локалне ризике које сами боље познају од странаца. Тиме се

домаћи капитал износи из земље приватним каналима, а држава посеже за страном економском помоћи како би вештачки сачувала стабилност курса домаће валуте. На тај начин се отвара широки фронт оних који реформе у Србији желе да спрече или бар одложе за боља времена.

Нова власт, с друге стране, у овако сложеној ситуацији је реаговала неадекватно и, уместо да доноси системске законе, засноване на јасној визији онога шта жели да постигне, она је новонастале проблеме почела да решава *ad hoc*, доносећи на стотине уредби којима се нуде парцијална решења.⁶⁾ У тој нестабилној коалицији од двадесетак партија, потпуно различитих политичких опредељења, првенствени циљ је био обарање Милошевићевог режима, а тек у другом плану је било започињање демократских реформи. Они су и победили на изборима захваљујући том заједничком „програму“, али су потом у начину спровођења реформи започела дубока размимоилажења. Пошто су ауторитет нове власти вредновали грађани у зависности од успешног остварења прокламованих реформских циљева, њихова позиција је у том погледу била далеко тежа у односу на претходни режим, јер се он углавном одржавао на успоменама заснованим на илузијама о безбрижном социјализму и наводној одбрани националне хомогености. Дошло се тако у парадоксалну ситуацију да источноевропске земље, које су раније биле на далеко нижем степену демократских слобода и економског развоја, постају у стручној јавности Србије пример за узор (нпр. Мађарска, Чешка, Словачка и др.). Проблеми које су оне већ решавале, у Србији се тек отварају: доступност полицијских досијеа, закони о лустрацији, аутономија универзитета, слобода медија, деполитизација војске, успостављање независних синдиката итд.⁷⁾

Иза фасаде демократске и прозападно оријентисане власти, по убиству председника владе, опет се успоставља централизована фигура свеприсутног председника државе, који преузима прерогативе извршне власти, остављајући у сенци и многе друге институције политичког система. Као да су петооктобарски револуционари брзо заборавили да су се овенчани славом управо због збацивања с власти једног „диктатора“. Многе реформе, попут „чистке“ у правосуђу, доживеле су дебакл, а погубне последице осећају се још и данас. Тежећи да се дистанцирају од руског душебрижништва над Србијом, како ова не би постала (наводно) њена

6) Влада Зорана Ђинђића је током 2001. и 2002. године донела више уредби него што је донето за десет година власти Слободана Милошевића. Уп. http://www.rtv.rs/sr_lat/politika/za-sedam-meseci-vlada-donela-skoro-200-uredbi_208942.html

7) Уп. Табороши, Светислав и Ханцовска, Марија (уредници): *Право у транзицији: Србија-Словачка*, Правни факултет у Београду, Београд, 1999.

губернија, представници те власти тражили су легитимитет својих одлука углавном у западним амбасадама, а по њиховим налозима и под нескривеним притисцима, пристајали на пресудне политичке компромисе, толико болне по судбину овога народа. Међутим, када су исцрпљене могућности ових „демократских“ снага, Запад посеже за политичким губитницима из деветдесетих, који и даље носе патриотски ореол, и потпомажу им да дођу на власт. Међутим, реформисани националисти, сада европски оријентисани, не могу више да спрече процес територијалног растакања и економског суноврата. Новим задуживањима, економска зависност земље постаје све већа, па самим тим и политичка. Слобода одлучивања носилаца врховне власти подједнако је спутана као и сам суверенитет српске државе.

Отуда, пут ка Европи, уз који очигледно иде и улазак под војни кишобран НАТО пакта, постаје неизбежан политички исход и за ове „нове“ политичке снаге. Опкољена са свих страна новокомпонованим балканским државицама, које су већ у Европској унији или су закорачиле путем ка тој „заједници одабраних“, Србија је практично сатерана да се што пре изјасни „коме ће се царству приволети“. Титоистички модел несврстаности сада се преображава у концепт „војне неутралности“, чиме власт покушава да избегне коначно изјашњавање, изгледа превиђајући да је наступио сасвим измењен историјски амбијент. То доводи до оклевања, губљења драгоценог времена, а хибернација у којој се ништа битно не мења, само продужава агонију друштвеног, правног и економског система на издисају.

Јасно се намеће ургентна потреба да интелектуална елита у Србији изнађе аутентичне одговоре на специфичне проблеме који се у процесу транзиције појављују у овој средини – пошто они, осим свог глобалног аспекта, несумњиво имају и своје локално обележје. Без тога, реформа друштва се препушта стихији, односу економске и политичке моћи, мањој или већој подршци страног капитала, једном речју, ризикантном стицају (не)срећних околности. Због тога стручњаци из појединих научних области, па и правници, морају пружити јасну визију, целовит друштвени пројекат заснован на чврстим вредносним критеријумима. То је неопходно нарочито имајући у виду да се у транзиционим земљама нужно пролази прво кроз деструкцију ранијег (социјалистичког) државног и правног устројства, па се тек потом започиње са другом, конструктивнијом фазом, у којој се успостављају темељи правне државе демократског типа, засноване на принципима развијене тржишне привреде и поштовању основних грађанских права.

4. У том смислу је веома значајно и питање реципирања римске правне традиције, у контексту прихватања општег европског правног наслеђа. То утолико више, јер је позиција Римског права као научне дисциплине најнепосредније повезана са својинским променама у одређеној друштвеној средини. Међутим, и ту се у Србији догађа један парадокс. Уместо да после дуготрајне борбе за своје преживљавање ова научна дисциплина доживи своју потпуну афирмацију, управо због својинскоправних концепата на којима почива, све су гласнији захтеви реформатора високог школства да се римско право потисне из наставе како би се следили „светски трендови“. Историјска сазнања се опет виде као баласт који непотребно оптерећује образовни процес и тврди се да у доба компјутеризације и кибернетике она нису неопходна за формирање доброг правника. Потврду за овакав став налазе у положају овог предмета на неким од европских универзитета (Париз, Амстердам, Минхен и др.), а као неоспорни узор узима се и крајњи прагматизам који карактерише амерички образовни систем.

Међутим, при том се заборавља да је управо римска правна баштина темељ европске културе.⁸⁾ Показало се да су погрешна поједина лутања и покушаји одступања од тих традиционалних вредности. Чак и на поменутих најеминентнијим европским универзитетима отпочело се са преиспитивањем праксе потискивања историјско-правних предмета уз позивање на тзв. „Болоњски процес“. Схватило се да државно-правна традиција Рима даје најбољи пример успешности једног концепта заснованог на обједињеној пространој територији са јединственом администрацијом, са мање или више истоветним економским и правним постулатима, јединственом новчаном јединицом, језиком, културом итд.

Када су ти принципи доведени у питање, и само Царство је запало у кризу и убрзо пропало. Оваквим приступом римском праву умногоме се проширила основица његове савремене рецепције, јер се она првобитно заснивала скоро искључиво на приватно-правном концепту, док је његова јавноправна страна остајала у другом плану. Међутим, то није било увек тако, јер су поједини европски народи током нововековних борби за ослобађање од феудализма и монархистичког облика уређења узоре тражили управо у Римској републици. Међутим, после победе буржоазије извојевање по правилу насилним путем и формирањем потом сопствених националних држава, првенствени задатак грађанске класе постао је одбрана стечених економских позиција и заштита неприкосновености приватне својине. Отуда се убрзо одустаје од светих ре-

8) Mauroti, Laura Solidora: *La tradizione romanistica nel diritto europeo*, II, Torino, 2010, стр. 151-202; Cannata, Carlo: *Fondamenti del diritto europeo*, vol. I, Torino, 2005, *passim*.

волюционарних начела оличених у тријади *liberté, égalité, fraternité*, којима су се свим људима гарантовала подједнака грађанска права, тако да она фактички остају доступна само мањини која је успела да се домогне огромног друштвеног богатства. Првобитна акумулација капитала обезвредила је идеју социјалне емпатије према сиромашним и угњетеним, прво према својим сопственим суграђанима, а потом и према колонизованим народима. Иза неприкосновености приватне својине и високоумних разматрања природноправне школе, сурова реалност стицања капитала сводила се на плачку појединаца и целих народа, уз обезвређивање (сиромашног) човека као људског бића. У томе је управо модерна европска историја пружила неславне примере, а та се пракса у још заостренијој форми поновила на Новом континенту у форми геноцида над Индијанцима, црнцима и др.

Модерни капитализам је у XX веку запао у кризу, поготово пред изазовима с друге стране гвоздене завесе (где је комунистичка догма формално уздизала и глорификовала радничку класу), па је излаз пронашао у значајнијој партиципацији радника у одлучивању и већој улози синдиката. Све је то праћено и већом децентрализацијом државе, појачавањем улоге локалне самоуправе, као и регионализацијом заснованом на економском повезивању, чак и независно од државних граница. Врхунац тог процеса достигнут је обједињавањем европских држава прво у Европску заједницу, а потом у Унију, која се постепено све више проширивала и обухватала на милионе грађана којима су, бар у принципу, била доступна истоветна економска, али пре свега грађанска права. Укидањем граница, обезбеђивањем јединственог економског простора, увођењем истоветне валуте, доминацијом само једне војне структуре, као и посредним наметањем енглеског језика као есперанта свих Европљана, обједињена је обимна територија која од Римског царства није никада била у тој мери интегрисана. То није био случај ни када се Карло Велики налазио на челу „Светога римског царства немачког народа“, ни када је Наполеон својим освајањима велики део Европе потчинио својој власти, а и Аустро-Угарска је обухватала само средишњи део Старог континента.

5. Управо то је разлог што модерни теоретичари у идеји и пракси Европске уније виде неспорне паралеле са нечим што је историјски *deja vu*. Ова заједница је веома блиска концепту римске *civitas*, која се, као и грчки *polis*, односи на заједницу слободних грађана (*cives*) удружених у веће или мање политичко-територијалне оквире (држава, град, колонија, муниципија). Према Цицерону, *civitates* су „удружења и скупови људи, на праву заснованих“

(*concilia coetusque hominum iure sociati*)⁹⁾, Овај термин су Римљани посебно користили да означе сопствену државу, додајући уз *civitas* атрибут *nostra*, Међутим, Римљани не познају термин *држава*, већ када говоре о својој политичкој заједници, употребљавају различите термине, осим *civitas*, још и *populus Romanus* (римски народ), а најчешће *res publica* (јавна ствар, опште добро, дакле нешто што припада свим грађанима). Такође је и скраћеница S.P.Q.R. (*Senatus populusque Romanus* - „Сенат и римски народ“) симболично означавала римску државну заједницу. Савремени термин „држава“, међутим, означава специфичну друштвену институцију која, као носилац суверености, стоји *наспрот* грађана (држављана) настањених на њеној територији и који тај суверенитет признају, односно принуђени су да му се повинују, због тога што држава располаже монополом физичке принуде (полиција, војска). Због тога класични концепт државе у начелу подразумева супротстављеност између државе, односно апарата власти и грађанина-појединца, па је неопходно да се највишим нормативним актима (првенствено уставом) предвиде одредбе којима се штите елементарна људска права. Међутим, овакве атрибуте римска *res publica (civitas)* није имала, иако је по спољашњим обележјима унеколико давала такав привид (постојање Сената, скупштине, магистратуре, војне организације).¹⁰⁾

Римљани своју „државу“ нису схватили на апстрактан начин, као аутономну, издвојену институцију која стоји изнад појединаца и чије деловање зависи од ње саме, већ је врховна власт у начелу подједнако припадала свим римским грађанима као колективитету (*cives Romanus*). Путем избора она је само привремено (на годину дана) додељивана појединцима да је обављају у њихово име. Држава је, како каже Цицерон, „организовани народ“ (*constitutio populi*)¹¹⁾, отуда она није нешто што се разликује од грађана, нити установа која им одузима њихову изворну сувереност и намеће своју власт. О држави као отуђеном делу друштва могуће је говорити тек по успостављању Принципата, када се владар окружује посебним дворским апаратом и органима власти којима је он био директно надређен. Отуда писци из времена Царства термин *res publica* углавном користе када желе истаћи демократски карактер републиканског уређења, као супротност власти императора, али и тада најчешће у облику фразе: *libera res publica*. Тиме овај термин задобија значење „република“ у савременом значењу те речи (тј.

9) Cic. *rep. (Somn. Scip.)*, VI, 13, Loeb Classical Library, XVI, London, 1977, стр. 265 и даље.

10) Bujuklić, Žika: *Forum romanum. Римска држава, право, религија и митови*, Beograd 2012, стр. 646-647.

11) Cic. *rep. I*, 41-2, Loeb Classical Library, XVI, London, 1977, стр. 71-72.

демократски облик власти). Тек ће Макијавели сковати термин којим се означава држава у модерном значењу те речи: *stato* (изведена од латинског *status*). Словенска реч „држава“ је старијег и другачијег порекла, које показује патримонијални извор саме именице од глагола „држати“, тј. држати под својом влашћу. Руски термин „государство“ још више подсећа на овај патримонијални аспект, јер као да означава господарево имање.¹²⁾

Овако класично поимање државе постаје, међутим, у новим условима све више превазиђено. Идеја државног суверенитета се постепено губи брисањем чврстих граница између субјеката Европске уније, а на стотине закона се примењују по аутоматизму на све њене чланице. Треба подсетити да се исто тако и *ius civile* подједнако примењивало на све римске грађане и да је појединац тек као *cives* стицао правни субјективитет у оквиру постојећег правног поретка. То му је давало привилегован положај у односу на остало становништво (перегрини), међутим, додељивање грађанства није било забрањено људима који су се од Римљана разликовали по пореклу, језику, религији и сл. Дакле, римска *civitas* није била политичка организација једног етноса, народа или људи одређене верске припадности, већ заједница појединаца повезаних истим правом. Отуда је Рим у периоду републике био „отворено друштво“, у које су се у принципу могли укључивати сви они који прихвате темељне вредности те заједнице, од којих је *ius civile* једно од највиших. Политичка последица тога је била да су током Републике у римску заједницу укључени најпре плебејци, потом латински савезници и сви становници Апенинског полуострва, а касније је (212. г.) Каракалиним едиктом грађанство било проширено на готово целокупно слободно становништво империје. Изван тог круга остали су непокорни народи (*peregrini dediticii*), којима је био забрањен приступ до стотог миљоказа од Рима (око 150 км), што је практично значило да им је било потпуно онемогућено да учествују у правном и политичком животу Рима. У овоме се види још једна паралела са савременим односима, поготово у чврстој шенгенској граници која је створила *limes* између два света, две категорије европског становништва. Исто тако, у Европску унију се улази путем споразума којима се омогућују различити степени интегрисања у њу, као што су и Римљани путем „федуса“ (*foedus*) у своје оквири укључивали различите народе, са неједнаким правима, који су тек на крају римске историје потпуно изједначени.¹³⁾

12) Бујуклић, Жика: *Forum romanum*, цит. стр. 646-647.

13) Бујуклић, Жика: „Три епохе, један правни концепт: *ius civile*, *ius commune*, *ius Europaenum*“, *Зборник Матице српске за класичне науке*, Нови Сад, 14 /2012, стр. 213-230.

Нажалост, Рим даје и неславни пример како је прошло једно моћно Царство када је, ослабљено унутрашњим противречностима, било нападнуто споља. Варварски народи, на далеко нижем цивилизацијском нивоу, успели су да окончају њену судбину јер је процес распарчавања већ раније изнутра изјео њену економску супстанцу, социјалну кохезију и правну обједињеност. Источни део империје, међутим, под називом РOMEјско царство („Византија“) наставио је да живи још хиљаду година, јер је управо пронашао кључ за очување свог територијалног и државног јединства (системом пронија, војном реформом, централизацијом власти, итд.).¹⁴⁾ То је историјска опомена не само за данашњу Европу, већ далеко више за балканске народе, а пре свега за Србију.

6. Сувишно је подсећати да је и пројекат распарчавања (заправо „феудализације“) велике Југославије довео до катастрофалних последица од којих ће се балканске земље, после отрежњења од националистичке еуфорије, опоравити можда тек по уласку у шире европске интеграције. Грађански рат на Балкану је свима више однео него што је донео. Осим нових застава, грбова, химни, монета, па и нових (вештачких) језика, просечан грађанин углавном се није много усређио. После суровог отрежњења пред реалним животним проблемима, грађани нових балканских државица ће морати схватити да је њихова будућност (после дезинтригације) ипак у ширим интеграцијама. Оно што су већ имали у Југославији сада ће морати да изнова достигну, додуше, под новим називима и фирмама. Омрзнуто „југословенство“ замењује се „европејством“, али их мапе и даље неумољиво подсећају да су њихови суседи, и после свега, они исти народи с којима су до јуче ратовали. Обриси бивше Југославије, а не само сећање на њу, и даље су неизбежан оквир међуљудских односа на Балкану. То ће тако остати и када сви већ буду у Европској унији.

Међутим, неке од новостворених држава су у великој предности, јер су макар и формално донеле неопозиве одлуке о правцима даљег развоја. С друге стране, Србија се и даље колеба, лута, тражи нова решења, а време неумитно пролази. Нажалост, она се са великим закашњењем нашла на овој одлучујућој прекретници, оставши као усамљено острво на Старом континенту које није било у стању да нађе одговоре за своју будућност. Интелектуална елита у Србији треба, отуда, да изврши рационалну процену ситуације у којој се земља налази и прихвати неизбежност чињенице да се њена будућност мора градити у оквиру задатих европских модела, које не можемо ни бирати нити из основа мењати, али у којим треба пронаћи модус за остварење и сопствених интереса. У

14) Оболенски, Димитри: *Византијски комонвелт*, Просвета, Београд, 1996.

извршењу те мисије, историјскоправна сазнања, а поготово богата традиција изучавања развоја Римске државе и правних концепата које је оно оставило европској култури у наслеђе, могу бити од пресудне користи и у Србији. То би била још једна потврда њене проевропске оријентације. Она треба само да се врати тамо где је већ одавно била. Подсетимо се да је Србија свој Грађански законик (1844) добила свега 40 година после *Code Napoleon* (1804), а први уџбеник римског права на српском језику десетак година касније.¹⁵⁾ Немачки грађански законик (1900) у то време још није ни настао. Градећи своју нововековну државу, умне српске главе, попут проте Матеје Ненадовића, Вука, Доситеја и других, знали су „шта нам је чинити“, а да ли ће то умети и данашње генерације интелектуалаца, тек треба да видимо. Неспорно да и Европа са зебњом ишчекује наш одговор на ово питање.

7. Треба, међутим, истаћи да нас античка повест Рима, па и других народа у различитим историјским епохама, поучава и нечему другом. Неспорно је да погрешни или неодговарајући правни и политички оквири некој друштвеној заједници могу спутати њен развој, међутим, ни најсавршенији нормативни постулати не могу сами по себи обезбедити прогрес, без свесног ангажовања појединаца који чине одређену *civitas*, односно *constitutio populi*. У суштини, антички Форум није ништа друго до верни одраз сложене друштвене реалности, микрокосмос људских судбина, које се (као и данас), сучељавају кроз трговину, размену добара, кроз правне послове, судске спорове, скупштинске расправе, сенатска надметања, итд. Правне норме те односе регулишу на начин који је вековима обезбеђивао римској *civitas* релативно стабилан развој, па отуда оне постају узор другим народима. Ипак, у међусобним сучељавањима индивидуалних или групних интереса (па и целих народа), неминовно једни постају добитници а други губитници, и ту им ниједан правни поредак не може унапред обезбедити срећу и успех. Тако је увек било, а тако је и данас.

15) Лешјанин, Рајко: *Институције римског права*, Београд, 1857. Тешко да се може нешто додати речима овог врсног znalца „правословне“ (правне) науке, изречене у Предговору његовог уџбеника, и то у временима када је Кнежевина Србија тек учвршћивала обновљене темеље своје државности: „О важности овог предмета, као науке за предавање и учење, излишно би било и говорити. Оно има не само историчну, него и своју унутрашњу вредност и врлину. То је признао већ цео изображени свет; јер нема данас готово ниједног вишег правословног училишта у Европи, на коме се римско право не предаје и не учи. (...) Историја римског права показује нам најјасније како су се правна начела мало по мало развијала, једно из другог текла, и дошла до овог савршенства у ком их ми налазимо.(...) Што се његове важности за нас тиче, наш Грађански законик узет је по већој части из римског права: у њему, као и свим другим европејским грађанским законима усвојена су начела и основи римског права. Учећи римско право и његову историју учимо се да сопствене законе познамо и разумемо“.

Почев од Платонове идеалне Државе, засноване на владавини интелектуалне елите, па до Марксовог концепта класне државе (*Classenstaat*), огроман је временски јаз, али оба ова виђења разликују поданике од оних који управљају „народом“. Полазећи од окрутне реалности либералног капитализма, Маркс је на економским идејама Адама Смита засновао критику таквог облика друштвеног организовања, и на подлози утопистичких идеја свога времена, излаз пронашао у „комунизму“. Он представља „златно доба“ које тек треба да наступи, епоха једнакости и обиља, дакле, исто што и античка *aurea aetas*, или потоња идеја хришћанског Раја. Таквим утопистичким идејама брани се *status quo*, а жртвовање и одрицања се представљају као залог тим надолazeћим временима.

У таквом идеолошком окружењу „обећане будућности“ српско друштво је већ деценијама. Само што се крајњи есхатолошки циљ мења, а та мета је увек све даље и даље. Када се одустало од стаљинистичког „комунизма“, прешло се на „социјализам“ са људским ликом (уз помоћ „самоуправљања“), а онда се прелази на либерални капитализам, који треба да нас одведе ка развијеној економској заједници Европске уније. Међутим, као да се заборавља да и у тој заједници постоји *Forum romanum*, центар економске и политичке моћи, „пупак света“ (*umbilicus mundi*) ка коме воде сви путеви из далеких провинција - али и где се слива огромно богатство придружених федерата или насилно покорених народа. Фигуративно, тај европски Форум данас је смештен у Бриселу.

Ипак, од прагматичних Римљана може се научити и нешто што је ова цивилизација дала као велику поуку будућим покољенима: они су друге покоравали, али су од поражених узимали оно што је најбоље и присвајали га за себе. На Форуму су се стицали путеви из најудаљенијих делова царства, али њима није долазила само опљачкана или купљена роба, већ и људи с различитих поднебља, са којима су пристизале и нове идеје, културни утицаји, различита религијска уверења и духовно богатство покорених цивилизација. Римљани су створили правне оквире који су, далеко мање него код других народа (нпр. Јевреја), спутавали интеграцију са различитима од себе. То је омогућило Риму, да од насеља насталог у мочварној долини реке Тибра, постане *umbilicus mundi*, место у коме су се обједињавале најразличитије духовне вредности и где су аутохтони и специфични доприноси појединих народа обликовали једно моћно царство.¹⁶⁾ Отуда се на Форуму вековима са-

16) Бујуклић, Жика: *Forum romanum*, цит. стр. 44 и даље. Исти, „Forum romanum kao izazov za moderna istraživanja“, *Antika i savremeni svet*, Друштво за античке студије Србије, Београд, 2007, стр. 35-45.

жимала сва социјална, религијска, правна и културна слојевитост римске цивилизације. То би могла бити поука и за нас, па макар и утопијски циљ, али ће и он бити утолико више могућ уколико ми сами доприносимо његовом остварењу.

У другој половини деветнаестог века и почетком двадесетог, тај европски пут ми смо већ походили. Тада је седиште тек ослобођеног пашалука почело да прераста из турске касабе у варошицу и убрзаним економским развојем да сустиже Европу. Београдска варош је тада укључивала бројне странце (Цинцаре, Јевреје, Русе, Чехе, Немце, Словенце и др.) који су са српским домаћинима почели поново да успостављају европску цивилизацију на тлу са ког је столећима била прогнана. Ти одомаћени „странци“ обогатили су српску духовну баштину, као што су у античком Риму то учинили плебејци, Латини и перегрини. Без њих би патрицијски староседеоци на Тибру остали усамљена и малобројна етничка елита, која никада не би достигла цивилизацијске домете које су град на седам брежуљака претвориле у светску империју. Та насебина опасана зидинама, са пространим тргом у средишту, зградом сената, базиликама и хиподромом, постаће *imago urbis*, модел града који други опонашају и желе да постану његова реплика.¹⁷⁾ Када се крајем античке епохе, Констанинов град сместио на обале Босфора, постао је *Secunda Roma* („Други Рим“). После његовог пада, православно хришћанство заснива свој „Трећи Рим“ у Москви, тражећи у „мајчици Русији“ духовни спас.¹⁸⁾ Између та два Рима, између Запада и Истока, српски народ се геостратешки, религијски нашао на размеђу ових различитих цивилизацијских токова и управо ту „подигао своју кућу“ (Цвијић).

Може се закључити да је прожимање тих различитих културних утицаја у Србији било увек далеко снажније када је она била економски јака и када је имала интелектуалну елиту која је могла да те процесе препозна и прихвати. То се управо доказује исто-

17) Mazzolani, Lidia Storoni: *The Idea of the City in Roman Thought*, Massachusetts, 1960, стр. 86.

18) О континуитету идеје „Трећег Рима“ у време болшевичке Русије, оваплоћене у месијанској функцији обједињавања светског пролетаријата под окриљем „Треће Интернационале“, вид. Суботић, Милан: „Москва као Трећи Рим: прилог историји руског месијанизма (I део)“, *Филозофија и друштво*, Београд, 1/2011, стр. 167-192. Аутор указује на запажање Арнолда Тојнбија да је руска експанзија прво била под хришћанским Распећем, а потом под под болшевичким српом и чекићем (стр. 172-173), чиме нас посредно доводи до дубљих корена Титовог раскола са Стаљином и до разлога унутрашњих отпора његовом историјском „не“. Очигледно да они нису били само идеолошке природе. Наиме, управо ће код Срба тај православни, пансловенски духовни код бити разлог за осећај дубоке емотивне блискости „Трећем Риму“, па чак и када је болшевичка Интернационала радила на „ломљењу кичме“ том народу, зарад рушења версајске Југославије. О доследној оданости Срба тој идеји, сведочи и највећи број голооточана из редова српских и црногорских комуниста.

ријском анализом њеног правног живота, постојећих нормативних докумената, али и сагледавањем начина функционисања државних органа, као и достигнутог степена политичке демократије. Постотоманска Србија је тај пут сопствене еманципације морала прелазити изнова током целог XIX века, а ништа мањи изазови нису ни данас пред њом. У тежњи ка европским интеграцијама, Србија може успети само ако њена интелектуална, а поготово политичка елита, има као узор већ раније пређени пут. Да ли ће српском народу Брисел (односно Вашингтон) постати нови Рим, морао би сам да одлучи, наравно, уколико уопште и може више да бира.

ЛИТЕРАТУРА

- Bujuklić, Žika: „*Forum romanum* kao izazov za moderna istraživanja“, *Antika i savremeni svet*, Društvo za antičke studije Srbije, Beograd, 2007
- Bujuklić, Žika: *Forum romanum. Rimska država, pravo, religija i mitovi*, Beograd, 2012.
- Бујуклић, Жика: „Три епохе, један правни концепт: *ius civile, ius commune, ius Europaicum*“, *Зборник Матице српске за класичне науке*, Нови Сад, 14/2012.
- Cannata, Carlo: *Fondamenti del diritto europeo*, vol. I, Torino, 2005.
- Cicero: *De republica, De Legibus*, Loeb Classical Library, XVI, Harvard University Press, London, 1997.
- Јовановић, Миодраг и Тркуља, Јовица (уредници): *Сто шездесет пет година Правног факултета Универзитета у Београду (1841-2006)*, Правни факултет, 2006.
- Mazzolani, Lidia Storoni: *The Idea of the City in Roman Thought*, Massachusetts, 1960.
- Лешјанин, Рајко: *Институције римског права*, Београд, 1857.
- Mauroti, Laura Solidora: *La tradizione romanistica nel diritto europeo*, II, Torino, 2010.
- Оболенски, Димитри: *Византијски комонвелт*, Просвета, Београд, 1996.
- Стојчевић, Драгомир: *Римско приватно право*, Савремена администрација, Београд, 1985.
- Суботић, Милан: „Москва као Трећи Рим: прилог историји руског месијанизма (I део)“, *Филозофија и друштво*, Београд, 1/2011, стр. 167-192.
- Табороши, Светислав и Ханцовска, Марија (уредници): *Право у транзицији: Србија-Словачка*, Правни факултет у Београду, Београд, 1999.
- Татић, Душан и Ускоковић, Ђорђије (уредници): *Универзитет у Београду 1838-1988*, Савремена администрација, Београд, 1988.
- http://www.rtv.rs/sr_lat/politika/za-sedam-meseci-vlada-donela-skoro-200-ured-bi_208942.html

Zika Bujuklic

**ROMAN STATE-LEGAL TRADITION
IN THE CONTEXT OF SERBIA'S
INTEGRATION INTO EU**

Resume

On the basis of legal and historical, as well as political analysis of the development of modern Serbia, the author examines effects of the ownership structure, official ideological concepts and normative solutions upon the reception of Roman legal tradition in Serbia. Pointing to numerous paradoxes in relation to Roman Law as an academic discipline since the World War Two, he comes to a conclusion that within the European integration process the Roman legal heritage is not a burden, but an indispensable condition for Serbia's successful participation in that global project. The author underlines that legal and political concepts of the ancient Rome are included directly and indirectly in the idea of integrating European countries in the Union. By elimination of internal borders, providing a single economic area, introducing a single currency, having a common military policy, and indirectly imposing English as a common language of all Europeans, a vast territory has been integrated to such an extent known only at the time of the Roman Empire. The author concludes that the violent disintegration of Yugoslavia was a retrograde process which, just like the process of medieval feudalization, led to the fragmentation of the common territory, disintegration of economy, and inflaming of ethnic antagonism. During that process Serbia left the European road it had already taken in the wake of its liberation from the Ottoman rule. The author believes that Serbia can succeed in its striving for European integration only if its intellectual, and particularly its ruling elites find inspiration in the road already travelled. Cultural influences in Serbia have always been much more pervasive when it was economically strong and had spiritual elite capable of recognizing and accepting those processes.

Key words: Roman legal heritage, Serbian state, European Union, EU integration process

* Овај рад је примљен 10. јануара 2014. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 25. марта 2014. године.